

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

V/2012

ОДНОС МЕТАФОРЕ И КОНТЕКСТА У КОГНИТИВНОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

Апстракт: Основни циљ овог рада је да испита однос метафоре и контекста у литератури из области когнитивне лингвистике, као и да прикаже супротстављеност ставова везаних за овај однос. Он најпре пружа кратак преглед развоја теорије концептуалне метафоре, као једне од централних тема у когнитивној лингвистици, а затим методом поређења ставова на корпусу релевантне когнитивистичке литературе испитује релацију метафоре и контекста код различитих аутора и показује како су се тврдње и ставови по питању односа метафоре и контекста мењали и допуњавали првобитну теорију. Након овога, рад приказује и два става везана за однос метафоре и контекста која се супротстављају главном току развоја ове теорије, а завршна разматрања би требало да нам помогну да стекнемо потпунију слику о овом специфичном односу.

Кључне речи: метафора, контекст, когнитивна лингвистика, искуствени реализам, теорија концептуалне метафоре.

1. Увод

Когнитивни¹ лингвисти су у свом раду успели да удахну нови живот метафори и покажу како она заправо представља основу нашег појмовног система и како помоћу ње можемо да изразимо оно што већ знамо о свету око нас, али и да спознамо нове ствари. Супротстављајући се принципима генеративне граматике Ноама Чомског (Chomsky), они покушавају да докажу да језик није аутономни модул ума, већ заправо интегрални део човековог когнитивног система, у којем метафора фигурира као један од најзначајних механизма за његово функционисање. Когнитивни лингвисти заузимају *антиобјективистичку* позицију тврдећи да не постоји само једна, објективна истина, па стога своју теорију метафоре базирају

на *искуственој* основи, констатујући да је она утемељена првенствено у нашем телесном и културном искуству. Такве метафоре се исказују помоћу језичких израза који су у специфичном односу са контекстом у којем се налазе и ми ћемо се овде позабавити управо тим питањем.

У првом делу рада дајемо кратак преглед теорије концептуалне метафоре као основе за даље бављење темом односа метафоре и контекста у когнитивистичкој литератури. Метафора представља једну од централних тема когнитивне лингвистике, чије изучавање почиње осамдесетих година прошлог века и траје са несмањеним жаром и данас. Затим ћемо се окренути самом односу метафоре и контекста и видети како најзначајнији аутори који припадају овој дисциплини гледају на ову кључну релацију. Показаћемо како су се тврдње и ставови по питању односа метафоре и контекста мењали и допуњавали првобитну теорију. Трећи део рада јесте кри-

¹ Припремљено у оквиру пројекта бр. 179013, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

тички осврт на когнитивистички приступ односу метафоре и контекста, у којем ћемо се позабавити двојицом аутора који указују на разне недоследности, али и пружају конструктивне савете за употпуњавање теорије концептуалне метафоре. На крају, закључна разматрања могу нам послужити да заокружимо све раније речено и стекнемо што потпунију слику о деликатном односу метафоре и контекста.

2. Теорија концептуалне метафоре

Како бисмо уопште могли да се позабавимо питањем односа метафоре и контекста у когнитивистичкој литератури, потребно је да најпре погледамо на који је начин сама метафора дефинисана у когнитивној лингвистици и у чему се та дефиниција разликује од традиционалног поимања метафоре као стилске фигуре, то јест, нечега што је искључиво резервисано за поетски израз или реторичко украшавање. Метафора је у оквирима когнитивнолингвистичког приступа први пут интегрално разматрана у делу Џорџа Лејкофа (Lakoff) и Марка Џонсона (Johnson) *Метафоре помоћу којих живимо*, изузетно утицајној књизи која је први пут објављена 1980. године, а доживела друго, допуњено издање 2003. године. Иако се од тада о метафори са когнитивног аспекта расправљало у небројано много публикација (најзначајније у: Gibbs 1994; Johnson 1987; Kövecses 2002; Lakoff 1987; Lakoff & Turner 1989; Lakoff & Johnson 1999; итд.), полазну основу за сваку дискусију на дату тему и даље представља поменута књига, па ћемо се и ми овде послужити њоме да што прецизније и јасније дефинишемо метафору са когнитивистичког становишта.

На самом почетку књиге (Lakoff & Johnson 1980: 3) аутори излажу своју основну идеју да метафора не припада само књижевном или неубичајеном

језику, као и да не представља само карактеристику језика, већ да у ствари прожима свакодневни живот – како у језику, тако и у мишљењу и делању. По њима је наш појмовни систем, који користимо кад размишљамо и поступамо, по својој природи управо метафорички. С обзиром на то што су појмови који управљају нашим мишљењем питање интелекта, с једне, али и најпростијих ствари везаних за наше уобичајено функционисање, с друге стране, наш појмовни систем тако игра централну улогу у дефинисању стварности, тј. структурисању онога што перципирамо, те начина на који се сналазимо у свету и односимо према другим људима. Ако претпоставимо да је такав појмовни систем по природи метафорички, онда су и наше мисли, искуства и све оно што чинимо у основи питање метафоре, а отуда и назив *појмовна метафора*. Лејкоф и Џонсон (1980: 4) користе појам РАСПРАВА и појмовну метафору РАСПРАВА ЈЕ РАТ како би приближније показали метафоричност једног појма и начин на који он структурише свакодневне активности.

Наиме, ова метафора се у свакодневном језику јавља у мноштву различитих израза, попут:

Твоје тврдње су *неодбрањиве*.

Напао је сваку слабу тачку моје аргументације. Његова критика је *погодила циљ*.

У расправи с њим никад нисам *победио*.

Ако примениш ту *тактику*, *збрисаће те*.²

Оно што је овде важно нагласити је то да се веза између расправе и рата не огледа само у начину на који говоримо о расправи, већ и у томе што ми заиста добијамо или губимо расправе, на свог саговорника гледамо као на противника, нападамо туђу и бранимо своју позицију, планирамо потезе и правимо тактике. Тако је заправо, иако нема ни-

2 Преводи оригиналних реченица преузети из Кликовац 2004.

какве физичке борбе, вербални дуел који се води током расправе делимично структурисан појмом рата, па можемо рећи да је метафора РАСПРАВА ЈЕ РАТ она помоћу које живимо у овој култури јер структурише наше деловање при расправљању. Овде се не ради о томе да расправа представља неку подврсту рата, расправа и рат су свакако различите ствари, али нам метафоре помажу да структуришемо и разговарамо о једној ствари користећи се другом, то јест, како Лејкоф и Џонсон (1980: 5) тврде, „суштина метафоре је разумевање и доживљај једне ствари помоћу неке друге“.

Како би подробније објаснио механизам функционисања појмовне метафоре, Лејкоф касније уводи термине *изворни и циљни домен*, као и *пресликавање* (Lakoff 1987: 276). Он указује на то да свака метафора поседује изворни и циљни домен, те да се карактерише пресликавањем са изворног на циљни домен. Да бисмо уопште показали да је једна метафора, како Лејкоф каже, *природна*, тј. „мотивисана структуром нашег искуства“, морамо се позабавити питањима везаним за то шта одређује избор добро структурисаног изворног домена, његово упаривање са циљним доменом, као и детаље пресликавања са изворног на циљни домен. На примеру метафоре ВИШЕ ЈЕ ГОРЕ; МАЊЕ ЈЕ ДОЛЕ као изворни домен имамо ВЕРТИКАЛНОСТ, док је циљни домен КОЛИЧИНА. Лејкоф на горенаведена питања одговара на следећи начин:

„1. Како би функционисао као изворни домен метафоре, неки домен мора бити разумљив независно од метафоре. ВЕРТИКАЛНОСТ је директно разумљива, јер схема ГОРЕ-ДОЛЕ структурише наше целокупно функционисање у односу на силу гравитације. [...]

2. ВЕРТИКАЛНОСТ служи као одговарајући изворни домен за разумевање количине услед уобичајене корелације између ВЕРТИКАЛНОСТИ и КОЛИЧИНЕ у нашем искуству.

3. Детаљи пресликавања су мотивисани детаљима горенаведене структурне корелације. Сваки детаљ метафоре је мотивисан нашим физичким функционисањем“ (Lakoff 1987: 276–277).

На основу овога можемо закључити да су изворни домени и метафоричко пресликавање утемељени у нашем телесном искуству. Наиме, већ поменута схема ГОРЕ-ДОЛЕ је само једна од тзв. сликовних схема за које Марк Џонсон у својој књизи *Тело у уму: телесне основе значења, имагинације и разума* тврди да представљају одређене структуре које се понављају унутар наших когнитивних процеса и на основу којих повезујемо нова искуства са већ постојећим (Johnson 1987). Како се сликовне схеме управо помоћу метафора пројектују у области нефизичког и непросторног, тако можемо рећи да су и саме појмовне метафоре утемељене у телесном искуству, што је још једна од њихових најважнијих карактеристика.

Лејкоф и Џонсон (1980: 10–13) даље су приметили да приликом разумевања једног аспекта неког појма помоћу неког другог, неизоставно долази до прикривања осталих аспеката тог појма. Наиме, допуштајући нам да се фокусирамо на један аспект неког појма, метафорички појам нас спречава да се фокусирамо и на остале аспекте тог појма који нису у складу са датом метафором. Уколико се, на пример, поново позовемо на метафору РАСПРАВА ЈЕ РАТ, можемо доћи до следећег закључка: усред жучне расправе и у тренутку када смишљамо како да нападнемо нашег противника, а да истовремено одбранимо и своју позицију, заборављамо на друге, позитивније аспекте расправе. Постоје и аспекти сарадње, попут оних где се на нашег противника у расправи може гледати и као на некога ко нам поклања своје драгоцено време како бисмо дошли до заједничког решења. Ипак, у жару борбе, овакви аспекти често бивају за-

немарени јер их метафорички појам не престано прикрива, осветљавајући онај аспект на који смо фокусирани. Овај пример нам указује на то да нам метафорички појмови пружају парцијално разумевање онога што расправа, или било који дати појам, у ствари јесте, прикривајући друге аспекте тог појма. Парцијално разумевање је од изузетног значаја јер би у случају потпуног разумевања један појам заправо био други, а не само схваћен помоћу другог.

Имајући све претходно речено у виду, Лејкоф и Џонсон у *Метафорама помоћу којих живимо* дају општу поделу појмовних метафора на три врсте. Прву врсту чине *структурне метафоре*, попут већ поменутих метафора којима се објашњава појам РАСПРАВА, а које представљају случајеве где се један појам метафорички структурише помоћу неког другог појма. Структурне метафоре омогућавају најдетаљније разрађивање једног појма, као и проналажење одговарајућих средстава за осветљавање или прикривање одређених аспеката тог појма. Оне су засноване на систематским међусобним односима унутар нашег искуства и јављају се у нашој култури природно јер осветљавају управо оне аспекте које сви ми колективно доживљавамо, истовремено прикривајући неке друге који се у суштини односе на мало тога. Структурне метафоре нису само утемељене у нашем физичком и културном искуству, већ и саме утичу на наше искуство и наше поступке (Lakoff & Johnson 1980: 14, 61–68).

Другу групу метафора чине *оријентационе метафоре*, које за разлику од структурних метафора, не структуришу један појам помоћу другог, већ организују читав систем појмова на основу међусобних односа између самих појмова тог система. Оне се називају оријентационим јер се већина њих тиче просторне оријентације: горе-доле, унутра-споља, напред-назад, дубоко-плит-

ко итд. Оне су, такође, утемељене у нашем физичком и културном искуству, тј. потичу од чињенице да су наша тела таква каква јесу и да функционишу на начин на који функционишу у нашем физичком окружењу, те да варирају од културе до културе (на пример, у неки културама се будућност налази испред нас док је у другим она иза нас) (Lakoff & Johnson 1980: 14). Неки од примера ових метафора и њихових језичких израза су: СРЕЂА ЈЕ ГОРЕ; ТУГА ЈЕ ДОЛЕ (Био је *на седмом небу*; То му је *подигло* расположење; *Пао* је у депресију); СВЕСНО ЈЕ ГОРЕ; НЕСВЕСНО ЈЕ ДОЛЕ (Он *устаје* рано ујутру; *Пао* је у кому); КОНТРОЛА И МОЋ СУ ГОРЕ; НЕМАЊЕ КОНТРОЛЕ И МОЋИ СУ ДОЛЕ (Имам контролу *над* њим; Он је *под* мојом контролом; Он је *на врхунцу* моћи); ВИШЕ ЈЕ ГОРЕ; МАЊЕ ЈЕ ДОЛЕ (Број објављених књига *расте* сваке године; Његов доходак је *пао* прошле године); ДОБРО ЈЕ ГОРЕ; ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ (Прошле године смо били *на врхунцу*, али од тада *падамо*) и други (Кликовац 2004: 23; Lakoff & Johnson 1980: 14–15).

Онтолошке метафоре (Lakoff & Johnson 1980: 25–26) чине трећу врсту појмовних метафора и представљају различите начине помоћу којих на догађаје, активности, емоције, идеје итд. гледамо као на ентитете и супстанце, а који у ствари потичу из нашег искуства са физичким предметима. Разумевање искуства помоћу предмета и супстанци омогућава бирање одређених доживљаја и бављење њима као засебним хомогеним ентитетима и супстанцама. То нам даље дозвољава да се позовемо на те доживљаје, да их категорисемо, груписемо и измеримо, како бисмо их заправо лакше разумели. Онтолошке метафоре имају мноштво различитих сврха, а различити облици ових метафора одсликавају различите сврхе којима служе. Тако нам метафорички приказ раста цена као ентитета помоћу именице *инфлација* омогућава да се некако позо-

вемо на то искуство, измеримо га, препознамо неки његов одређени аспект, сагледамо као узрок, одреагујемо у односу на њега и чак поверујемо да га разумемо. Неки од израза који илуструју метафору ИНФЛАЦИЈА ЈЕ ЕНТИТЕТ ЈЕСУ: *Инфлација нам снижава животни стандард; Инфлација ће се повећати; Морамо се борити против инфлације; Инфлација нас је притерала уза зид; Од инфлације ми је мука* (Кликовац 2004: 23). Онтолошке метафоре попут ових неопходне су за рационално излагање на крај с нашим искуством.

На крају овог кратког прегледа теорије концептуалне метафоре, а пре преласка на само питање односа метафоре и контекста, можемо се још позвати на Золтана Кевечеша (Kövecses), који указује на важност проучавања појмовне метафоре као једне од кључних тема когнитивне лингвистике:

„Разлог [за то] лежи у томе што метафора игра улогу у људском мишљењу, разумевању, и закључивању и, преко тога, у креирању наше социјалне, културне и психичке стварности. Тако покушај да разумемо метафору заправо представља покушај да разумемо витални део онога што јесмо и у каквом свету живимо“ (Kövecses 2002: x-xi).

3. *Метафора и контекст у когнитивној лингвистици*

У свом раду *Метафора, семантика и контекст* филозоф језика Џозеф Стерн (2008: 270) тврди да метафорички карактер ограничава садржај који се може метафорички изразити, као и изразе помоћу којих и контексте у којима се тај садржај изражава. Како бисмо разрешили та ограничења, морамо се позабавити контекстима метафоре. Стерн говори о три улоге које контекст игра у комуникативним разменама које укључују метафору. Као прво, контекст, који се описује као намера говорника, тема дискурса и друге пресупозиције, игра

пресудну улогу у нашем препознавању неког исказа као метафоре. Стерн каже да никакав синтактички или семантички услов, попут граматичке или семантичке девијантности, не може да укаже на то да ли је неки исказ метафора или не, већ да се до таквог закључка може доћи само путем пресупозиција и веровања контекстуалних учесника о намери писца или говорника. Ова улога контекста је иста када је питању и дословни и метафорички језик. С обзиром на то што се ради о случају где је тек након додељивања одређеног типа гласовима или речима могуће семантички их интерпретирати, Стерн ову улогу контекста назива *пресемантичком*.

Друга улога контекста у метафоричкој комуникацији је *послесемантичка*. Наиме, метафорички интерпретирани искази могу бити коришћени за небројено много сврха или са различитим ванјезичким намерама: како бисмо нешто питали, захтевали, упозорили, ласкали, преварили или запретили. Поново, и ова улога контекста је иста и у случају метафоричког и у случају дословног језика. Оно што је практично саопштено јесте инференција извучена из контекста на основу претходне пропозиције, која чини основно разумевање самог исказа. Стога је, како Стерн закључује, ова улога контекста метафоре, којом се претпоставља одређени садржај метафоре или њена истинитост, *послесемантичка* (Stern 2008: 270).

Ипак, пресемантичка и послесемантичка улога контекста метафоре не покривају све ситуације. Постоји и трећа, *семантичка* улога контекста у комуникативним разменама које укључују метафору. Стерн овде полази од семантичке улоге контекста одређених дословних језичких израза, која је артикулисана језичким значењем или карактером индекса и којом се допринос контекста ограничава на самог говорника. Он указује на то да је ову улогу могуће

приписати контексту и у метафоричкој интерпретацији и да је та чињеница у последње време постала изузетно заступљена у литератури управо захваљујући истраживањима Џорџа Лејкофа и његових сарадника везаним за појмовне метафоре. Наводећи разне контексте у којима се метафора сунца јавља у *Ромеу и Јулији* и *Ричарду II*, Стерн показује како сваки од тих исказа има другачију метафоричку интерпретацију. Он ове метафоре назива „егземплификационим метафорама“, јер се њихов садржај састоји од скупа особина које као пример представља њихов референт у дословном језику. Оно што ову врсту метафора разликује од осталих је то да сваки метафорички израз понаособ зависи од схеме или скупа узорака којима припада дати референт у дословном језику, као и од низа особина одређених схемом као целином. У сваком од горе наведених примера, писац детаљно излаже одговарајућу схему, мрежу или породицу израза у односу на то који се од засебних метафоричких израза интерпретира. Ова систематска димензија метафоричких интерпретација представља управо оно што когнитивна лингвистика поставља као централно питање за даља истраживања (Stern 2008: 271–272).

Контекст се у когнитивистичкој литератури јавља у оквиру трећег од четири централна принципа когнитивне семантике, то јест, у оном по којем је семантичка структура по природи *енциклопедијска*. Вивијан Еванс и Мелани Грин (Green) у свом *Уводу у когнитивну лингвистику* говоре о томе како речи не представљају заокружене скупове значења, већ служе као „тачке уласка“ у огромне магацине знања које се односи на одређени појам или појмовни домен. Наравно, како аутори кажу (Evans & Green 2006: 270–272), оваквом тврдњом се не покушава негирати чињеница да речи имају и значења која се конвенцио-

нално повезују са њима. Они ово показују на примерима *Џон је безбедан* и *Џон је срећан*, где се разлика у њиховом значењу заснива управо на конвенционалном скупу значења повезаних са придевима *безбедан* и *срећан*. Међутим, когнитивисти наводе да је конвенционално значење повезано са одређеном речи само „подстицај“ за процес *конструкције значења*, који заправо представља „избор“ одговарајуће интерпретације на бази датог контекста самог исказа. Тако, на пример, реч *безбедан* поседује читав низ значења, а оно значење које ми одаберемо представља последицу контекста у којем се та реч јавља. Како би приближније објаснили ову тврдњу, Еванс и Гринова наводе следеће примере у контексту детета које се игра на плажи:

1. Дете је безбедно.
2. Плажа је безбедна.
3. Лопатица је безбедна.

У датом контексту, интерпретација првог примера је да се детету ништа лоше неће десити. Ипак, други пример не значи да се ништа лоше неће десити ни плажи, већ да плажа представља средину у којој је ризик од повреде детета или неког другог зла сведен на минимум. Слично томе и трећи пример не означава ситуацију у којој се ништа лоше неће десити лопатици, већ да лопатица неће проузроковати ишта лоше што се може догодити детету. Ови примери, како аутори указују, илуструју чињеницу да не постоји једна фиксирана особина коју придев *безбедан* додељује именицама *дете*, *плажа* и *лопатица*. Како би разумели шта говорник заправо жели да каже и какво значење носи његов исказ, позивамо се на наше енциклопедијско знање које се односи на децу, плаже и лопате, а такође и на оно знање које се односи на то шта значи бити безбедан. Тек тада „конструирамо“ неко значење „бирајући“ оно које одговара контексту

исказа. Еванс и Гринова своју тврдњу поткрепљују занимљивим примерима различитих тумачења друге реченице зависно од контекста у којем се она може наћи. Тако се нека од тих тумачења могу парафразирати као „безбедан од зла“ или „мала вероватноћа за изазивање неког зла“: (1) ова плажа је избегла утицај скорашњег излива нафте; (2) грађевински предузимачи неће ископати ову плажу; (3) с обзиром на то што се налази на доброј локацији у умерној клими, нећете изгорети на овој плажи; (4) на овој плажи, на којој често има много посетиоца, нема џепароша; (5) нема медуза у мору; (6) минијатурни модел плаже са пропратним моделима луксузних хотела, пројектован од стране архитекте, није оштећен након што је случајно оборен пре важног састанка.

Међутим, како Лејкоф и Џонсон тврде (1980: 10–13), не зависи свако значење од контекста, тј. постоје метафоре које су прикладне за ситуације где разлике у контексту нису битне и где сви учесници у разговору разумеју речи и реченице на исти начин. Они покушавају да објасне своју тврдњу служећи се метафором КАНАЛА Мајкла Редија (Reddy), која у ствари представља једну сложену метафору састављену од три аспекта ИДЕЈЕ (ЗНАЧЕЊА) СУ ПРЕДМЕТИ, ЈЕЗИЧКИ ИЗРАЗИ СУ ПОСУДЕ И КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ СЛАЊЕ, где говорник ставља идеје (предмете) у речи (посуде) и шаље их (дуж неког канала) слушаоцу који вади те идеје/предмете из речи/посуда. Неки од примера ове метафоре су: *Тешко је пренети му идеју, Дао сам ти ту идеју или Када имаш добру идеју, покушај да је одмах ухватиш речима*. Наиме, Лејкоф и Џонсон указују на следеће: као прво, аспект ЈЕЗИЧКИ ИЗРАЗИ СУ ПОСУДЕ ЗА ЗНАЧЕЊА повлачи за собом то да речи и реченице саме по себи имају значење, независно од било каквог контекста или слушаоца, затим аспект ЗНАЧЕЊА СУ ПРЕДМЕТИ повлачи

за собом то да значења постоје независно од људи или контекста, да би на крају аспект ЈЕЗИЧКИ ИЗРАЗИ СУ ПОСУДЕ ЗА ЗНАЧЕЊЕ поново повлачио за собом то да речи (и реченице) имају значења, која су опет независна од контекста и говорника.

Лејкоф говори о независности значења од контекста, то јест, о неутралном контексту, и то у својој књизи *Жене, ватра и опасне ствари: шта категорије откривају о уму* (1987: 46–47) када наводи истраживање Еленор Рош (Rosch) о категоријама основног нивоа, где тај основни ниво представља онај на којем се термини употребљавају у неутралном контексту. На пример, реченица *Пас је на веранди* може се употребити у неутралном контексту, док су посебни контексти потребни за *Сисар је на веранди* или *Оштродлаки теријер је на веранди*. Уз то, он наводи (1987:60) и пример неутрализације контраста *висок-низак* у семантици како би поткрепио своју тврдњу. Овај контраст, по Лејкофу, није у потпуности симетричан и само се један члан овога пара може употребити са неутралним значењем. Наиме, ако поставимо питање колико је неко висок, тиме не имплицирамо да је тај неко заиста висок, већ нас само интересује његова или њена стварна висина. С друге стране, ако поставимо питање колико је неко низак, самим тим претпостављамо да је особа о којој је реч заиста ниска. Ово указује на то да је висина когнитивно основнија од нискости, те да се стога реч која означава когнитивно основну димензију јавља у неутралном контексту. Касније ћемо видети како су други аутори критиковали овакве и сличне тврдње Лејкофа, указујући на то да изрази попут *висок* семантички зависе од контекста.

С друге стране, Роналд Ланакер (Langacker) у својој *Когнитивној граматици* (2008) указује на то какву и колику улогу контекст игра у значењу неког израза заснованог на тзв. појмовном суп-

страту, чији су главни аспекти домени знања на које се позивамо, менталне конструкције попут метафоре, сама језичка интеракција и разумевање свих димензија контекста. Он улогу контекста објашњава на примеру чувене реченице *Мачка је на простирци*³, за коју Лејкоф (1993: 205) тврди да представља инстанцу неметафоричког језика, док Стерн (2000: 179) каже да се уз мало маште и таква „дословна“ реченица може у одговарајућем контексту употребити метафорички. Ланакер (2008: 463–464) почиње највероватнијим тумачењем горенаведене реченице, у којем замишљамо неку кућну мачку како се опружила на равном парчету тканог материјала протртог по поду. Међутим, може бити да је простирка умотана у ролну и усправљена, а да мачка балансира на њој. Или је можда декоративна таписерија урамљена и окачена о зид, а мачка виси са ње држећи се својим канцама. Или нека огромна, пројдрљива мачка једе простирку, након што је претходно појела и завесе. А можда је мачка заправо неки цртани тигар који је управо изгубио бокс меч и лежи непомично на платну на поду. Или се пак, као у најневероватнијем Ланакеровом примеру, ради о томе да уз помоћ слајда на којем се налази мачка покушавамо да усмеримо светлосни сноп пројектора ка платну и, када нам то напакон пође за руком, установимо да је *мачка на платну*. Како год било, поставља се питање шта можемо идентификовати као значење ове реченице када се она односи на толико разноликих ситуација.

Једна од опција које Ланакер нуди представља прављење разлике између специфично језичког значења (питање

семантике) и потпунијег значења које реченица добија на основу ванјезичких извора (питање прагматичке интерпретације). Ипак, не постоји прецизна дихотомија између језичког и ванјезичког знања, те ако покушамо да их некако раздвојимо, остаје нам нешто што ће вероватно бити превише сиромашно да би се препознало као значење. Тако језичко значење представља много више него што се испрва да изразити, а додатне аспекте значења углавном пружа контекст. У већини случајева ћемо до одређеног значења доћи управо разматрањем самог контекста, јер значење често не бива експлицитно изражено у језичком исказу. Чак се не може говорити о аконтекстуалном тумачењу и када је у питању прва горенаведена интерпретација, по којој мачка просто лежи на простирци, иако је у питању оно највероватније од свих понуђених. Ради се заправо о томе да се у овом случају позивамо на замишљени контекст заснован на уобичајеном знању, то јест, да је уобичајени пример за мачке домаћа мачка, да је њихово уобичајено понашање спавање, те да је за простирке уобичајено да се налазе на поду. У складу са овим стандардима дати израз призива познати сценарио као основу за сопствену интерпретацију.

Ланакер такође указује на то да за језик релевантни контекст има неколико димензија које се преклапају, а то су физичка, културна, социјална и језичка (Langacker 2008: 464–466). Такав контекст може бити схваћен и у ужем или ширем смислу, где се у ужем смислу састоји само од непосредних, пролазних околности у којима се нешто дешава, док у ширем смислу он даље укључује стабилније односе и заједничко знање помоћу којег разумемо непосредне околности. Физички контекст садржи ситуацију која се заправо описује и он представља основно знање о потенцијалним збивањима омогућеним физич-

3 Како бисмо боље уочили све нијансе значења које реченица *The cat is on the mat* носи у разноврсним контекстима у енглеском језику, користећемо различите преводе речи *the mat*, тј. *простирка*, *таписерија* и *платно*.

ком природом нашег света на коју се и говорник и слушалац ослањају. Након тога долази културни контекстуални фактор, у оквиру којег културно знање утиче на сам језички израз и његово предстојеће разумевање. Културно знање се претапа у социјалне околности које се огледају у облику израза, а централну позицију социјалне ситуације заузима однос између саговорника, укључујући степен блискости или релативни друштвени положај. Коначно и језички контекст има како пролазне, тако и стабилне аспекте, од којих су најважнији знање и социокултурни статус употребљеног језика, док дискурс пружа пролазни језички контекст у којем се неки израз налази. Оно што је овде најважније напоменути је да свеукупни контекст омогућава постојање заједничког терена који се састоји од свега што претпостављамо да говорник и слушалац деле као основу за комуникацију у датом тренутку.

Надовезујући се на управо поменути културну димензију контекста, можемо се на крају овог дела осврнути на Кевечешово тумачење разлога за кроскултурну варијацију метафоре која умногоме зависи од *ширег културног контекста* (Kövecses 2002: 186–187; 2006: 167–169). Наиме, он предлаже да се разлози за варијацију метафоре могу груписати у две велике класе: *диференцијално искуство* и *диференцијалне когнитивне преференце*. Шири културни контекст спада у прву групу разлога заједно са физичком средином и комуникативном ситуацијом. Кевечеш тврди да смо ми на овај или онај начин свесни контекста који нас окружује када употребљавамо метафоре и да је управо он одговоран за варијације у метафори. Шири културни контекст представља све културно јединствене и упадљиве појмове и вредности које карактеришу различите културе, укључујући, што је важно, и водеће принципе и кључне појмове у датој кул-

тури или поткултури. Ови принципи и појмови су од изузетног значаја у (метафоричкој) концептуализацији јер прожимају неколико општих искуствених домена једне културе или културне групе. Културно јединствени кључни појмови испуњавају схеме на генеричком нивоу при креирању кроскултурно диференцијалних метафора, што доводи не само до разлике у стварању, већ и у разумевању метафора од стране говорника језика који су повезани са диференцијалним кључним вредностима.

У наредном делу ћемо се, ради стицања што потпунијег увида у проблем који се овде разматра, позабавити критиком приступа односу метафоре и контекста којег налазимо у когнитивнолингвистичкој литератури. Аутори чије ћемо ставове изнети су већ поменути Џозеф Стерн, који се овим питањем бави у својој књизи *Метафора у контексту* (2000), и Михил Лезенберг (Leezenberg), који са семантичког полазишта анализира овај однос у свом делу *Контексти метафоре* (2001).

4. Критика когнитивистичког приступа односу метафоре и контекста

Стерн (2000: 178–179) наводи да се он са Лејкофом и сарадницима (како их сам ословљава у својој књизи) слаже у многим тврдњама везаним за значај и позицију метафоре у нашем појмовном систему. Ни по њему метафора није ограничена само на поезију, већ се налази у свим аспектима употребе језика. Она није језичка *насупротив* појмовној, уколико то значи да је језик просто декоративан или да не изражава когнитивни садржај. Метафоричке интерпретације у свом метафоричком карактеру свакако имају и когнитиван значај, који се заноси како на поступцима, тако и на знању. Коначно, Стерн се у потпуности слаже са убеђењем когнитивних лингвиста о постојању и важности системат-

ских мрежа којима метафоре типично припадају, а које се заснивају на њиховој интерпретацији. Ипак, он каже да постоје и велике празнине у објашњењима која пружају Лејкоф и сарадници, а да се главна разлика између њиховог и његовог става огледа управо у односу контекста и тих метафоричких мрежа.

Стерн ову разлику показује служећи се тврдњом Лејкофа и сарадника да је реализација појмовних метафора, које представљају пресликавања са једног домена на други, увек у форми језичких израза, тј. језичких *типова*. За њега пак метафоре никада нису типови *пер се*, већ интерпретације (или употребе) *обележја у контексту*, иако те интерпретације могу да зависе од мрежа или пресликавања којима обележја припадају. Тако се он позива на Лејкофове примере неметафоричког језика у реченицама *Балон се уздигао* и *Мачка је на простирци*, тврдећи да се и оне могу разумети метафорички уколико се ставе у одговарајући контекст, нпр. да је Т. С. Елиот наставио свој чувени опис магле као мачке у *Љубавној песми Ц. Алфреда Пруфрока* и рекао да је „мачка на простирци“. Насупрот Лејкофу и његовим сарадницима, за Стерна дакле не постоје *изрази* (типови) који су сами по себи или метафорички или неметафорички (Stern 2000: 179).

Он, даље, такође тврди да је идеја метафоре Лејкофа и сарадника као *било којег* пресликавања с једног на други појмовни домен и преширока и превише уопштена. Стерн каже:

„[Идеја] је преширока јер постоји превише различитих врсти пресликавања које не зависе од контекста, а од којих се све вероватно не налазе специфично у основи метафоре, а превише је уопштена зато што су чак и многострука пресликавања неадекватна за објашњавање одређених разлика у метафоричкој интерпретацији код којих је неопходно позвати се на улогу контекста“ (Stern 2000: 179).

Тако Стерн наводи да су, на пример, просторне „метафоре“ за време, стања и догађаје Лејкофа и сарадника, попут *ВЕЗА ЈЕ ПУТОВАЊЕ* или *ВРЕМЕ ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ*, у суштини неметафоричке. Међутим, разлог не лежи у томе да оваква пресликавања не испољавају „разноликост“ метафоре, ако то својство разумемо као могућност употребе било којег семантичког поља као метафоре за неко друго поље, већ се стварна „разноликост“ метафоре заправо огледа у њеној зависности од контекста. Ту чињеницу уочавамо у томе да било које семантичко поље може, у различитим контекстима, метафорички изразити различите садржаје, то јест, да се изрази из једног семантичког поља могу метафорички истовремено јавити у другом уколико имамо било која два семантичка поља са прикладним скуповима пресупозиција контекста. Оно на основу чега Стерн сумња да су просторна пресликавања Лејкофа и сарадника уопште метафоре је то што нема никаквих доказа да контекст игра неку улогу у њиховој садашњој интерпретацији, те да нема разлога мислити да би услед различитих пресупозиција у њиховим контекстима оне имале различите интерпретације, што би свакако био случај да се ради о метафорама са карактером осетљивим на контекст. Иако су ова пресликавања жива, она нису метафоричка јер не испољавају никакву зависност од контекста и управо су из тог разлога преширока да ухвате оно што је специфично метафоричко (Stern 2000: 183).

Што се тиче тврдње да су пресликавања превише уопштена, Стерн закључује да се немогућност Лејкофа и сарадника да помоћу пресликавања објасне специфичност различитих метафоричких интерпретација заснива управо на томе што они и овде не узимају у обзир улогу контекста. Аутор наводи пример метафоре *Мој посао је затвор* како

би доказао своје закључке. Наиме, при тумачењу ове реченице у различитим контекстима, зависно од тога шта претпостављамо о послу, говорнику и дискурсу, приписаћемо „затвор“ различитим схемама у односу на које он исказује различита својства и метафорички изражава један од следећих садржаја: тај посао је казна коју треба издржати (нпр. због учињеног дела налик неком злочину попут напуштања школе у младости, због којег се сада сноси последице те грешке); тај посао укључује спартанску дисциплину, са мало пријатних тренутака и малом платом, а без икаквих предности; тај посао је клаустрофобичан, у њему је човек ограничен и нема много прилика за спонтаност; или се просто ради о непријатној ситуацији у којој је неко заробљен. Како год било, метафоре попут ове су изузетно осетљиве на контекст и изражавају различите садржаје зависно од различитих пресупозиција које се тичу дате схеме. Међутим, како преноси Стерн (2000: 185), Лејкоф тврди да је могуће објаснити ову метафору помоћу интеракције три појмовне метафоре: ПОСТУПЦИ СУ САМОСТАЛНО ИНИЦИРАНА КРЕТАЊА, ПСИХИЧКА СНАГА ЈЕ ФИЗИЧКА СНАГА И ГЕНЕРИЧКО ЈЕ СПЕЦИФИЧНО. Он Лејкофову анализу излаже у пет корака:

1. Почињемо „схемом знања“, која укључује свест о томе да затвор намеће екстремна физичка ограничења затворнику.
2. Метафора ГЕНЕРИЧКО ЈЕ СПЕЦИФИЧНО примењује се на затворенике и затворе дајући: *X* намеће екстремна физичка ограничења на кретање *Y*-а.
3. Метафора ПОСТУПЦИ СУ САМОСТАЛНО ИНИЦИРАНА КРЕТАЊА затим даје: *X* намеће екстремна физичка ограничења на поступке *Y*-а.
4. Метафора ПСИХИЧКА СНАГА ЈЕ ФИЗИЧКА СНАГА након тога даје: *X*

намеће екстремна психичка ограничења на поступке *Y*-а.

5. И на крају, мењајући *X* „мојим послом“ и *Y* „мноме“, добијамо интерпретацију за „мој посао је затвор“ која гласи „мој посао намеће екстремна психичка ограничења на моје поступке“.

Наводећи неколико дискутабилних места у Лејкофовој анализи, између осталог и проблем пресликавања ГЕНЕРИЧКО ЈЕ СПЕЦИФИЧНО, за које Стерн тврди да уопште не представља метафоричко пресликавање, он закључује да чак иако прихватимо да је Лејкофова интерпретација валидна, ипак се ради само о једној од многих које се на основу контекста датог исказа могу узети за прикладно тумачење реченице „мој посао је затвор“. Имајући у виду богатство различитих интерпретација, тумачење Лејкофа и сарадника Стерну делује слабо, монолитно и једнодимензионално, а разлог за то се, по њему, налази управо у томе што њихова теорија конвенционалних, појмовних метафора не придаје довољан значај улози контекста у метафоричкој интерпретацији, јер су њихове језичке метафоре пре типови израза него интерпретације обележја. Ипак, како Стерн на крају своје расправе о Лејкофу и његовим сарадницима каже, ова два приступа се више допуњују него што су у сукобу и потребно је ускладити различите мреже и различита објашњења која се њих тичу (Stern 2000: 186–187).

Лезенберг, с друге стране, заузима оштрији став према когнитивној семантици и тврди да она као теорија није задовољавајућа. Он значај когнитивистичког приступа препознаје у покушају да се превазиђу ограничења семантичког и прагматичког приступа редуковањем језичке метафоре на појмовне процесе и интегрисањем разумевања метафоре у општу теорију концептуализације, али констатује да когнитивно

лингвистици то ипак у потпуности не полази за руком, те да је заправо немогуће помирити разлике између ове две дисциплине и створити јединствену идеју која би покрила све засебне карактеристике и семантике и прагматике. Лезенберг каже да Лејкоф и Џонсон не успевају у критици онога што они називају „објективистичком“ семантиком, те да њихове тврдње не пружају ништа конкретније одговоре на питање *када* ћемо једну реченицу радије разумети као метафоричку него као дословну. Упркос значају који Лејкоф и Џонсон придају језичким метафорама као инстанцама појмовних метафора, они, по њему, обраћају зачуђујуће мало пажње на сам процес препознавања и интерпретирања једне реченице као метафоричке. Они одбацују „објективистичка“ објашњења, у којима се метафора сматра семантичким девијантним обликом, али не пружају јасну алтернативу, иако се то Лезенбергу чини очигледно неопходним. Како он примећује, упркос томе што се неке реченице могу интерпретирати или дословно или метафорички, а једна те иста реченица може да има различите метафоричке интерпретације у различитим контекстима, Лејкоф и Џонсон не покушавају да систематски укључе контекстуалне утицаје у своје објашњење, мада их и сами понекад констатују (Leezenberg 2001: 136–139).

Лезенберг тако указује на касније радове Џонсона у којима он тврди да је метафору могуће адекватно објаснити само на нивоу исказа у целокупном контексту. Међутим, Лезенберг сматра да Џонсон не говори о томе да су метафоричке интерпретације директно одређене контекстуалним факторима, већ да се оне јављају као последица *неприкладности* дословног значења реченице у контексту и да се метафоричко тумачење не јавља услед семантичке девијантности реченице него из тензије између дословног разумевања и контекста. Лезен-

берг овде налази да се метафоричка интерпретација ипак позива на неку врсту девијантног „дословног значења“ и да се самим тим став Џонсона подудара управо са принципима „објективистичког“ приступа, који он и Лејкоф критикују. Когнитивна лингвистика, како аутор каже, са својом „објективистичком“ претходницом дели нагласак на индивидуалним, по могућству универзалним когнитивним операцијама, које су издвојене од контекста употребе, као и недостатак пажње усмерене ка социокултурним променљивим и њиховим утицајем на процес формирања појмова. Другим речима, она претпоставља да апстрактне и деконтекстуализоване сликовне схеме логички или концептуално претходе разумевању језичких метафора, то јест, да су културно детерминисане структуре универзалне у људској когницији (Leezenberg 2001: 139, 144).

На крају, можемо још поменути и Лезенбергову критику упућену Рејмонду Гибзу (Gibbs), који тврди да разумевање метафоричког и дословног језика не захтева само појмовно знање, већ и заједнички терен на којем се налазе говорник и слушалац. Гибз такође каже да се метафоре могу разумети директно, без претходног препознавања њихове девијантности, нарочито када се налазе у одговарајућем контексту. Лезенберг се даље слаже са Гибзом, који чак указује и на то да су појмови и категорије заправо динамични и да зависе од контекста, а не деконтекстуализовани и фиксирани. Иако теорија прототипа коју когнитивисти користе у категоризацији претпоставља да су појмови независни од контекста, врло често припадност неког члана одређеној категорији зависи управо од контекста. Међутим, тада долази до неслагања између ова два аутора, јер Гибз тврди да различите концептуализације категорије у другачијим контекстима не потичу од разлика у

представљању него у претраживању информација, то јест, да дуготрајно знање садржи стабилне и деконтекстуализоване информације, а да су појмови само краткотрајни „радни модели“ којима се претражују разноврсни аспекти похрањених информација. Лезенберг примећује да није уопште јасно зашто би дуготрајно знање било стабилније и деконтекстуализованије од краткотрајног знања када је значење речи систематски зависно од контекста, што би он волео да види пренесено и на појмовни ниво. Тако, на пример, он каже да је тешко видети како значење израза попут *висок*, који се по Лејкофу јавља у неутралном контексту, а по Лезенбергу заправо зависи од контекста, може бити складиштено као деконтекстуализована информација у дуготрајном памћењу. Након свега овога, Лезенберг коначно заузима радикалан став у одговору на когнитивистички приступ и констатује да није могуће редуковати зависност језика и појмова од контекста на деконтекстуализовано знање на *било којем* нивоу представљања неке информације (Leezenberg 2001: 253–254).

5. Закључак

Као што смо видели, однос метафоре и контекста се у когнитивистичкој литератури развијао и мењао од својих почетака, дајући све већу и значајнију улогу контекстуалним факторима у интерпретацији метафоричког језика. У светлу нових сазнања, али и под утицајем критике, когнитивни лингвисти су временом почели да обраћају више пажње на културне, социјалне и друге факторе који обликују наше тумачење и разумевање метафоричких израза, полако одступајући од стриктне поделе на дословни и метафорички језик. Тако данас контекст, између осталог, налазимо у улози једног од четири водећа принципа когнитивне лингвистике или пак у

улози одлучујућег фактора за кроскултурну варијацију метафора.

Когнитивна лингвистика укида границе између семантике и прагматике, стварајући јединствену теорију којом би разумевање како дословног, тако и метафоричког језика истовремено зависило и од самог значења и од датог контекста у којем се то значење презентује. На крају, имајући управо речено у виду, можемо се још једном позвати на Роналда Ланакера (2008: 54), који закључује да се један израз увек схвата у односу на неки стварни или замишљени контекст, те да се само избегавањем вештачке дихотомије између језичког значења и контекстуалне интерпретације подаци могу у целости разумети на јединствен начин. Чини се да чак и критике когнитивносемантичког приступа метафори, ма колико оштре биле, заправо не оспоравају њену суштину, већ показују одређене празнине које би се могле попунити, као и правце којима би могло да се крене ка њеном даљем развоју.

Литература

1. Evans, Vyvyan and Melanie Green (2006), *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
2. Gibbs, Raymond W. (1994), *The Poetics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Johnson, Mark (1987), *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Кликовац, Душка (2004), *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Чигоја штампа.
5. Kövecses, Zoltán (2002), *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
6. Kövecses, Zoltán (2006), *Language, Mind, and Culture*. Oxford: Oxford University Press.

7. Lakoff, George (1987), *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Lakoff, George (1993), "The Contemporary Theory of Metaphor", in A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought* (Second Edition). Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.
9. Lakoff, George and Mark Johnson (1980), *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
10. Lakoff, George and Mark Johnson (1999), *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
11. Lakoff, George and Mark Turner (1989), *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
12. Langacker, Ronald (2008), *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
13. Leezenberg, Michiel (2001), *Contexts of Metaphor*. Amsterdam: Elsevier.
14. Stern, Josef (2000), *Metaphor in Context*. Cambridge, Ma: MIT Press.
15. Stern, Josef (2008), "Metaphor, Semantics, and Context", in R. W. Gibbs, Jr. (ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 262–279.

THE RELATION BETWEEN METAPHOR AND CONTEXT IN COGNITIVE LINGUISTIC LITERATURE

Summary

The main purpose of this paper is to investigate the relation between metaphor and context in cognitive linguistic literature, as well as to show the diversity of positions towards this complex relation. Firstly, it provides a summary of the development of conceptual metaphor theory (CMT), one of the main topics in cognitive semantics and cognitive linguistics in general. Secondly, using the method of comparison and exploring the corpus which comprises the relevant books and papers on this topic, the paper reviews the manner in which the views on the relation between metaphor and context emerged and evolved during the development of the theory. The papers and books found in the corpus include authors such as George Lakoff, Mark Turner, Mark Johnson, Raymond W. Gibbs, Zoltán Kövecses and Vyvyan Evans. Finally, the paper provides the accounts of two authors (Stern and Leezenberg) who oppose the mainstream views on the relation of metaphor and context. The conclusion that follows ought to help us get a clearer picture of the mentioned relation.

ttilos@masfak.ni.ac.rs
dstamenkovic@filfak.ni.ac.rs